

C. KALENDA

MORALĖS VAIDMUO ANTIKINĖJE VISUOMENĖJE

Gilinimasis į praeitį ir ieškojimas paralelių tarp dabartinio gyvenimo ir atskirų gilos senovės epizodų nėra grynai istorinio intereso sąlygojamas reiškinys. Šie ieškojimai išplaukia iš gyvenamosios epochos poreikių ir padeda spręsti nūdienos problemas. Dėmesys antikiai, jos kultūriniam palikimui negeso visais laikais, tuo labiau jis pateisintinas šiandien, kai mūsų visuomenei yra iškilę sudėtingi kultūros vystymo, žmonių santykių tobulinimo, harmoningos asmenybės ugdymo uždaviniai.

Vergvaldiniai graikų poliai ekonomine ir politine struktūra skyrėsi nuo kitų valstybių — Egipto, Finikijos, Babilonijos, Kinijos, Indijos. Pastarosiose vyravo ne tiek vergovė, kiek kitos betarpiškųjų gamintojų asmeninės priklausomybės ir neekonominės prievartos formos¹. Skirtingas tose valstybėse buvo ir moralinis visuomenės auklėjimas.

Senovės Rytuose didelį vaidmenį vaidino žmogaus iniciatyvą ribojanti kaimo bendruomenė. Žemdirbystė šiose šalyse negalėjo vystytis be žemės drėkinimo sistemos įrengimo ir kolektyvinės jos priežiūros. Valstiečiai visą laiką buvo įsikinkę į sunkų darbą. Politika jiems nerūpėjo. Svarbu buvo tik tai, kad valstiečiai paklustų valstybei, gerbtų jos įstatymus.

Dėl minėtų priežasčių susidarė savotiška valdymo forma, gavusi Rytų despotijos pavadinimą. Pastarajai buvo būdingas pasaulietinės ir bažnytinės valdžios sujungimas viename asmenyje. Bažnyčia despotiškajai valdžiai teikė dieviškumo aureolę — josios autoritetingumo šaltinį. „Žinok, kad tikėjimas ir karaliavimas — broliai ir negali egzistuoti vienas be kito“², — šie Sasanidų valstybės įkūrėjo Adaširo I žodžiai,

¹ Plačiau apie tai: В. П. Илюшечкин, Система внеэкономического принуждения
¹¹ проблема второй основной стадии общественной эволюции, М., 1970, стр. 12, 16, 22.

² Cituota iš: В. Г. Луконин, Культура Сасанидского Ирана, М., 1969, стр. 70.

pasakyti sūnui, puikiai apibūdina politinės valdžios ir religijos suaugimo Rytų despotijos valstybėse esmę.

Tokia konkrečių istorinių aplinkybių apspręsta padėtis Senovės Rytuose stiprino kulto tarnų pozicijas ir jų įtaką visuomenės gyvenimui. Religinio kulto įstaigos bei organizacijos viešajame masių auklėjimo darbe rėmėsi religija. Kiekvienas žmogus, net ir laisvas formaliai, buvo slopinamas. Jam buvo diegiamas amžinas paklusnumas bei vergiškas nuolankumas; jis negalėjo išsivaduoti iš tradicijos bei tikėjimo varžtų. Kaip byloja, pavyzdžiui, senovės šumerų ir babiloniečių oficialiosios religijos mitai, žmogus buvo laikomas dievų vergu, sutvertu tam, kad dirbtų ir tarnautų savo kūrėjams — dievams. Į visuomenės moralės pažeidimus buvo žiūrima kaip į dievų baudžiamą nuodėmę³.

Kitokia padėtis susiklostė senovės Graikijoje. Čia nepaprastai suklestėjo vergvaldinis gamybos būdas. Politinio valdymo forma taip pat neretai būdavo demokratinė. Pastaroji aplinkybė leidžia suprasti, kodėl graikų viešojo auklėjimo sistemai religija bei religinės įstaigos neturėjo įtakingo vaidmens, o kulto tarnai nesudarė ypatingos kastos. Aktyvus piliečių dalyvavimas valstybinio gyvenimo klausimų sprendime nesiderino su paklusnumo, vergiško nuolankumo, savęs žeminimo jausmu, o, priešingai, reikalavo savo vertės, orumo įsisąmonavimo. Dėl to čia viešasis moralinis auklėjimas įgavo pasaulietinį pobūdį. Graikų piliečiui nebuvo nieko garbingesnio ir malonesnio, kaip dalyvauti viešuosiuose susirinkimuose, čia samprotauti, ginčytis, klausytis oratorių, filosofų, žiūrėti teatro spektaklių, užsiiminėti gimnastika. Garsioji Atėnų kalokagatijos sistema ir siekė formuoti laisvųjų žmonių (jaunimo ir suaugusiųjų) protinį, dorovinį-estetinį ir fizinį tobulėjimą.

Ekonominiu požiūriu senovės graikai buvo privatūs savininkai. Tam tikrą išimtį sudarė tik Sparta. Šioje valstybėje vyravo jungtinis ūkio tvarkymas, kolektyvinis vergų valdymas, bendras stalas. Tačiau visuose kituose graikų poliuose individas poreikius tenkino atskirai, laikydamasis nuosavybės teisės, kurios objektu buvo ir vergai. Nuosavybės instituto gynimas tapo socialinio teisingumo pagrindu.

Tačiau griežtas teisingumo principų kiekvieno individo atžvilgiu laikymasis atnešdavo nepageidautinų rezultatų: vieni visuomenės nariai tapdavo pernelyg turtingi, kiti — visiškai neturtėliai. Šie kraštutinumai kliudė žmonių bendravimą, luošino juos fiziškai ir dvasiškai, gimdė ydas ir bruzdėjimus. Kitaip sakant, teisingumas šiais atvejais virsdavo savo priešybe. Todėl privati nuosavybės teisė negalėjo būti visada ir visur be galo respektuojama. Socialinio gyvenimo poreikiai reikalavo riboti

³ Zr.: А. И. Тюменев, О предназначении людей по мифам древнего Двуречья. — «Вестник древней истории», 1948, № 4, стр. 21—22.

šià teisę įvairiomis bendros gerovės formomis, vienų pagalba kitiems, dosnumu, kilnumu ir pan.

Senovės graikai gyveno privilegijuotose, sunkiu vergų darbu sukurtose sąlygose. Jų dvasinis pasaulis tam tikru atžvilgiu buvo savarankiškas. Be to, miesto-polio gyventojų skaičius buvo palyginti nedidelis. Visa tai ugdė mintį, kad žmonės gali gyventi pagal savo dvasinius interesus ir kad nuo visuomenės dorovinės būklės priklauso politinės santvarkos tvirtumas, valstybės gerovė, visuomenės progresas. Neatsitiktinai tokį didelį dėmesį graikai skyrė piliečių moraliniam auklėjimui, žmogaus dvasios tobulinimui, dorovinių įpročių ugdymui. „...reikia tik suteikti pirmą postūmį valstybinei santvarkai, ir ji juda pirmyn pati, kaupdama jėgas, tartum ratas,—rašė Platonas.—Juk teisingas auklėjimas ir mokymas pažadina gerus įgimtus žmogaus polinkius, o kas juos jau turi, tokio auklėjimo dėka jie tampa dar geresni...“⁴

Praeityje liko ta nepakartojama epocha, kai individas buvo realioje vienybėje su visuomene, išgyvendamas šià vienybę kaip universalų pasaulio dėsnį. Atėjo kiti laikai, ir individas susikirto su kitu į save panašiu individu. Visuomenė suskilo. Socialinė struktūra pasidarė labai marga. Įveikti didėjančius prieštaravimus ir išsaugoti beirstancią vienybę tapo vienu iš svarbiausių visuomenės uždavinių. Žmogaus moralinio tobulinimosi idėja iškilo kaip universali, visiems prieinama priemonė blogiui naikinti ir teisingai valstybei kurti.

Tipiškà antikinei visuomenei moralės principų pagrindimą randame Sokrato, Platono, Aristotelio, Epikūro, stoikų filosofinėse bei etinėse teorijose.

Sokrato etika remiasi prielaida apie doro ir laimingo gyvenimo tapatumą. Būti laimingu reiškia visur ir visada dorai elgtis. Jeigu individas elgiasi nedorai, tai jis kenkia sau. Toks individo santykis jo paties atžvilgiu gali būti racionaliai paaiškinamas jo nežinojimu, kas yra gera ir bloga. Auklėti žmogų reiškia vystyti jo sugebėjimą analizuoti ir apibrėžti dorovės sąvokas. Moralinis gėris, Sokrato įsitikinimu, tai ne kas kita, kaip išmintis, žinojimas, protingas mąstymas.

Platono „Gorgijo“ dialoge Sokratas sukritikuoja Kaliklo idėją, kad stiprusis turįs teisę viešpatauti, būti virš kitų. Tokia savivalė, anot Sokrato, priešinga visam tam, kas jungia žmones ir daro įmanomà bendrà jų gyvenimą. O „žmones sujungia bendravimas, draugystė, dorumas, susivaldymas, teisingumas...“⁵, t. y. visos tos savybės, kuriomis nepasižymi žmogus, linkęs viešpatauti ir nevaržomai atsiduoti savo kūno

⁴ Платон, Сочинения, т. 3, ч. 1, М., 1971, стр. 212.

⁵ Platonas, Dialogai, V., 1968, p. 106.

⁶ Платон, Сочинения, т. 1, М., 1968, стр. 341.

palinkimams. Sokratas nurodo, jog be tvirtų moralinių žmogiškojo bendrabūvio pagrindų visuomenė žūva, kad negalima laikinos taktikos naudai aukoti kapitalinių moralės principų.

Kito amžininko, Ksenofonto, liudijimu, Sokratas mokė žmones gailėtis vienas kito, vienas kitam padėti ir jausti vienas kitam dėkingumą, draugiškumą, o ne pavydą ir neapykantą. Dori žmonės dėl savo kilniųjų savybių „labiau linkę neapsisunkindami disponuoti saikingu turtu, negu karo keliu būti viso ko šeimininkais,— perteikia Ksenofontas Sokrato žodžius,— nepaisydami alkio ir troškulio, jie gali be vargo dalytis valgiu ir gėralu; nors jiems malonūs meilės santykiai su jaunomis gražuo-lėmis, bet jie gali sutramdyti savo aistras, kad neįskaudintų ko nereikia. Jie taip pat gali ne tiktai sąžiningai, nesavanaudiškai disponuoti pinigais drauge, bet ir padėti vienas kitam; gali ir ginčus užbaigti, ne tiktai vienas kito neįskaudinę, bet ir su abipuse nauda, ir neduoti pykčiui taip toli nueiti, kad po to tektų atgailauti. Pavydo jie visiškai išvengia, palikę savo turtą draugų nuosavybėje, o draugų turtą laikydami savu. Taigi, ar netenka laukti, kad dorybingi žmonės ir garbės vardus valstybėje dalysis ne tik be žalos, bet dargi su nauda vienas kitam?“⁷

Sokrato mokinys Platonas taip pat daug dėmesio skyrė žmonių tarpusavio santykių gerinimo klausimui, tobulos visuomenės sukūrimo problemai. Dėl to, kad Platonas kėlė griežtus kategoriškus moralinius reikalavimus visuomenės nariams, jis pagrįstai gali būti laikomas žymiausiu antikos rigoristu.

Platonas gyveno graikų polių moralinių papročių smukimo periodu, kada reliatyvistinė sofistų etika buvo naudojama egoistiškiems ir žemiems tikslams pridengti. Būdamas nepatenkintas tokia padėtimi, Platonas aistringai troško ją pakeisti. Būtent filosofo siekimas įtvirtinti tam tikrų normų ir vertybių visuotinį reikšmingumą bei pastovumą, siekimas parodyti, kad moralės sąvokos negali būti laikomos paprastais žmogaus išradimais, kaip tai darė sofistai, buvo vienas iš pagrindinių motyvų, vertusių mąstytoją ieškoti naujo, priešingo sofistams moralės principų pagrindimo. Šį pagrindimą Platonas realizavo „idėjų“ teorijoje, kurioje moralės sąvokos pavaizduotos kaip amžinos, nekintančios esmės, egzistuojančios šalia žmogaus ir istorijos.

Visuomenės narių moralinio auklėjimo programą Platonas aiškiai išdėstė veikalė „Valstybė“. Be to, panašiai problematikai skirtas ir kitas Platono veikalas — „Įstatymai“.

„Valstybės“ ir „Įstatymų“ autoriaus supratimu, žmogus pirmiausia turi būti teisingas, t. y. atiduoti kiekvienam tai, kas jam priklauso, kas iš kito paimta ar gauta, nieko neskriausdamas ir neapgaudinėdamas,

⁷ Ксенофонт Афинский, Сократические сочинения, М.—Л., 1935, стр. 80.

nes tik tuomet bus įmanomas tarpusavio pasitikėjimas. Savo elgesyje individas privalo vadovautis visuomeniniu interesu ir visų gerove. Labai svarbu, kad valstybės piliečiai būtų draugiški, nežiūrėtų į kitą kaip svetimą, bet bendrautų kiekvienas su visais kaip su broliu, seseria, tėvu ar motina.

Žmonės turi rūpintis vieni kitais, padėti vieni kitiems, nepalikti nė vieno vienišo nelaimėje ar varge. Klasta, neapykanta, tarpusavio rietynės, nesantaika piliečių, giminių, namiškių tarpe yra neteisingi, gėdingi ir negarbingi reiškiniai. Tęseti duotą žodį, negrobstyti valstybinio turto, nebūti grubiu ir žiauriu, „vengti per daug stipriai mylėti save“, nebūti savanaudišku ir egoistišku, neveidmainiauti („Tas mums draugas, kas ir atrodo geras, ir iš tikrųjų yra geras žmogus“⁸), užjausti kiekvienam visus ir visiems kiekvieną, vengti nesaikingo turtų godumo, būti sąžiningu („Ne auksą reikia palikti vaikams, o kuo didesnę sąžiningumą“⁹) — štai ką seneliai ir senelės privalo diegti vaikams nuo pat mažens ir vėliau, šiems užaugus. . .

Moralinio auklėjimo klausimai ne mažiau domino ir žymiausių vergvaldinės epochos ideologą — Aristotelį. Jo supratimu, žmogus pagal prigimtį yra politinė būtybė, kurios natūrali būklė — bendrauti su į save panašiais ir gyventi su jais sandraugoje. Moralė — vienas iš požymių, išskiriančių žmogų iš kitų gyvų būtybių gamtoje. Žmogus be dorovinių pagrindų, neišauklėtas, praranda savo žmogišką pavidalą, yra „pati nuodėmingiausia ir laukinė, žema savo lytiniais ir skonio instinktais būtybė“¹⁰.

Aristotelio etikoje atsispindėjo jo, kaip vergvaldžių klasės ideologo, turtinga patirtis, politinis įžvalgumas. Moralinių gėrį Stagiritas kildina iš tikrovės reiškinų tarpusavio santykio. Dorybė — tai aukso vidurys tarp dviejų kraštutinumų. Pavyzdžiui, dosnumas — tai vidurys tarp šykštumo ir išlaidumo, saikingumas — vidurys tarp pomėgių vaikymosi ir apatijos ir t. t. Mokėjimas rasti teisingą vidurį visur, radikalizmo, kraštutinumų vengimas sudaro tiek atskiro individo, tiek visos visuomenės teisingo, pastovaus gyvenimo pagrindą.

Aristotelis manė, kad jei žmonės gyvena nedorai, yra neteisingi, tai dėl to kalti vien jie patys: elgesio principai glūdi pačiame žmoguje¹¹. „Dėl žmonių dorovinio sugedimo“¹² dingsta humaniškumas, visuotinė meilė. Tikėdamas, kad normalus bendras gyvenimas, t. y. gyvenimas valstybėje, įmanomas tik tada, jeigu jis „paremtas tarpusavio draugys-

⁸ Платон, Сочинения, т. 3, ч. 1, стр. 101.

⁹ Творения Платона, т. 13, Петербург, 1923, стр. 144.

¹⁰ Аристотель, Политика, СПб, 1911, стр. 8—9.

¹¹ Аристотель, Этика к Никомаху, СПб, 1908, стр. 48.

¹² Аристотель, Политика, стр. 49—50.

te“¹³, Aristotelis dėjo dideles viltis į moralinį auklėjimą. „Siekti masės sujungimo ir suvienijimo reikia... jos auklėjimo keliu“¹⁴.

Filosofas laiko doroviškai nepriimtinas tokias ydas, kaip egoizmas, savanaudiškumas, šykštumas. Jis smerkia nesaikingą pelno, pinigų, turto godumą, nes tuomet žmonės tampa žiaurūs ir veidmainingi, nesiskaito su jokiais priemonėmis, pridaro neteisybių. Ypač nepalankiai „Nikomacho etikos“ autorius žiūri į palūkininkus, kurie už mažas sumas lupa didesnius procentus. Jų „gėdingam godumui“ Aristotelis priešpasto savitarpio pagalbą, draugystę ir meilę, nesavanaudišką tarnavimą žmonėms bei visuomenei: „doras žmogus daug ką daro dėl savo draugų ir dėl tėvynės, netgi jei tektų jam prarasti gyvybę“¹⁵. Pasiturinčiųjų atsisakymas dėl šykštumo padėti materialiai tiems, kas šios pagalbos tikrai reikalingi, taip pat ardo žmonių bendrabūvio pagrindus, kelia vaidus tarp prabangoje gyvenančių ir tų, kurie kenčia šaltį ir alkį. Todėl „iš didikų pusės būtų humaniška, ir protinga“, jeigu jie pasiskirstytų tarp savęs vargšus ir, suteikę šiems būtiną paramą, nukreiptų juos į tą ar kitą darbą¹⁶. Lyg norėdamas įkvėpti žmones kilniems poelgiams, Stagiritas sušunka: „kaip malonu daryti paslaugas ir padėti bičiuliams, pažįstamiems arba draugams!“¹⁷ Todėl „reikia skubėti į pagalbą nelaimingiesiems, nelaukiant kvietimo...“¹⁸

Epikūro etikoje dorovė buvo pajungta laimingam ir maloniam individo gyvenimui, vadinamajai ataraksijos būsenai, pasiekti. Malonumas buvo centrinė hedonistinės etikos sąvoka, individo veiksmų pradžia ir galutinis tikslas.

Epikūro bei jo pasekėjų priešininkai — stoikai — reikalavo, kad žmogus niekintų malonumus, žiūrėtų į viską šaltai ir derintų savo veiksmus su gamta. Epikūrininkų principą, kad žmogus iš prigimties linkęs į malonumus, jie laikė neteisingu. Stoikų požiūriu, malonumas yra kažkas ateinančio, atsirandančio, „kada gamta savo ieškojimuose pati suranda tai, kas atitinka (gyvos būtybės) struktūrą“¹⁹. Šių filosofų įsitikinimu, laimingam gyvenimui pakanka vien dorybės, dvasios laisvės.

Tačiau, nors epikūrininkai gėrį tapatino su malonumu, o stoikai — su atsisakymu nuo jo, kitaip sakant, individo gyvenimo kelią, vedantį į laimę, grindė priešingais principais, šie teoriniai skirtumai neturėjo skirtingo tiek vienų, tiek kitų pripažįstamų moralinių vertybių turinio.

¹³ Ten pat, p. 118.

¹⁴ Ten pat, p. 50.

¹⁵ *Аристотель, Этика к Никомаху*, стр. 178.

¹⁶ *Аристотель, Политика*, стр. 284.

¹⁷ Ten pat, p. 49.

¹⁸ *Аристотель, Этика к Никомаху*, стр. 284.

¹⁹ *Антология мировой философии*, т. 1, ч. 1, М., 1969, стр. 492.

Stoikai siūlė vengti malonumų, t. y. saikingai valgyti ir gerti, nerengti prabangių vaišių, gyventi kuklioje ir paprastoje aplinkoje ir pan., nes nesaikingas turtingumas atneša žmogui nereikalingų nelaimių, daro gyvenimą kupiną pagundų, kurios drumsčia sąžinę ir neleidžia jam tobulėti, būti doroviškai tyram.

Epikūras, priešingai, gyvenimo tikslu laikė mažonumų siekimą ir nemalonumų vengimą. Tačiau faktiškai tas malonumų siekimas daugiau reiškė jų vengimą dėl galimybės, kad bus nemalonus pasekmės, o nemalonumų vengimas — jų išgyvenimą dėl vėlesnių intensyvesnių, t. y. dvasinių, malonumų²⁰. O ataraksija, kaip galutinis epikūriškai suprasto laimingo gyvenimo tikslas, morališkai beveik niekuo nesiskyrė nuo apatijos, t. y. nuo to, ką moralės srityje propagavo stoikai. Ir vieni, ir kiti priėjo tas pačias išvadas: vengti didelių aistrų, troškimų, neapgaltotų poelgių, apriboti poreikius, saikingai ir paprastai gyventi, vienas kitam padėti ir būti nuoširdiems, daryti gera be išskaičiuotos materialinės naudos ir atpildo, t. y. ir vienu, ir kitų moralinis idealas buvo tas pats. Ir vieni, ir kiti ypač pabrėžė draugystės reikšmę žmonių gyvenime. Epikūras į artimų žmonių ratelius žiūrėjo netgi kaip į būsimų draugiškų santykių tarp viso pasaulio žmonių prototipą, tikėdamas, kad tokių ratelių kūrimu galima pertvarkyti visuomenę. „Draugystė šokdama apeina visatą, skelbdama mums visiems, kad mes pabustumė laimingą gyvenimą šlovinti“²¹, — rašė šis įžymiausias antikinio hedonizmo atstovas ir švietėjas.

Vadinasi, objektyviai epikūrininkai ir stoikai ginčijosi ne dėl klausimo, kokios moralinės vertybės siektinos, o tik dėl to, kuo remiantis tas pačias vertybes priimti, kaip jas įdiegti į žmonių sąmonę.

Epikūras ir jo pasekėjai pasisakė prieš religinius prietarus ir propagavo švietimą, aplinkos reiškinių pažinimą kaip tinkamiausią moralinio auklėjimo bei saviauklos būdą. Pažinimas, anot jų, ramina žmogaus dvasią, šalina nereikalingą baimę (dievų ir mirties), sukelia pasitikėjimą savo jėgomis. Tuo tarpu religija vaidina neigiamą vaidmenį gyvenime, yra priešinga žmogaus protui ir moralei. Todėl epikūrininkai kėlė filosofijai uždavinį — išlaisvinti protą ir moralę iš religinių prietarų bei tamsumo ir parodyti, kad viskas pasaulyje vyksta dėsningai, viską kuria gamta, nedalyvaujant jokioms antgamtinėms jėgoms. „Kvaila prašyti dievus to, ką pats žmogus gali pasiekti“²², — tvirtino Epikūras. Va-

²⁰ Taigi, kiekvienas malonumas pagal natūralią giminybę su mumis yra gėris, bet ne kiekvieną malonumą reikia rinktis. — mokė Epikūras laiške Menekėjui. — lygiai kaip ir kiekvienas kentėjimas yra blogis, bet ne kiekvieno kentėjimo reikia vengti“. (Антология мировой философии, т. 1, ч. 1, стр. 356—357.)

²¹ Материалисты древней Греции, М., 1955, стр. 222.

²² Ten pat, стр. 223.

dinasi, ir moralės srityje dievai taip pat nereikalingi. Pats žmogus savo jėgomis, savo protu ir valia gali pasiekti dorovinį tobulumą, gali ir privalo būti savo likimo šeimininku, savo laimės kalviu. Moralė turi remtis nepriklausomos asmenybės orumo įsisąmoninimu, moksliniu pasaulio, žmogaus vietos jame ir žmogaus gyvenimo tikslų supratimu.

Epikūrininkai hedonistinėje etikoje, dorovinį asmenybės brendimą traktavo kaip savarankišką, nuo religijos nepriklausomą ir netgi jai priešingą procesą; tuo tarpu stoikai kvietėsi į pagalbą ir religiją. Moralinius principus stoikai kildino iš gamtos, bet tokios gamtos, kurią jie laikė dievo, protingos, viską kuriančios ir viską valdančios būtybės įsikūnijimu. Tobuliausia būtybė pasaulyje — ne žmogus, o dievas. Jei-gu kas nors galvoja kitaip, tai jau, stoikų supratimu, „beprotiškos pui-kybės požymis“²³. Žmogus bus doras ir laimingas, jeigu jis gyvens pa-gal valią to, kas valdo viską, t. y. pagal dievo valią²⁴.

Stoikų pažiūros besivystydamos darėsi vis artimesnės religijai. Vė-lyvieji, t. y. romėnų, stoikai, gyvenę vergvaldytės krizės epochoje, jau atvirai skelbė, kad žmogus galėsias pasiekti dorovinį tobulumą tada, jeigu jisai lygiuosis pagal dievą. Pavyzdžiui, Seneka rašė: „...mūsų viduje yra šventa dvasia, kuri seka ir vairuoja mus tarp gėrio ir blo-gio; priklausomai nuo to, kaip mes ją puoselėjame, ji sergsti ir mus: be dievo negalima tapti sąžiningu žmogumi“²⁵.

Viena iš socialinių priežasčių, nulėmusių stoikų kreipimąsi į reli-giją moralinio auklėjimo tikslais, buvo, reikia manyti, ta, kad jie, skirtingai nuo Sokrato, Platono, Aristotelio, Epikūro, savo etiką skyrė visiems žmonėms, jų tarpe ir vergams, o ne vien laisviesiems ir apsišvie-tusiesiems. Stoikų nuomone, visi žmonės vienodi, visi vieno pasaulio vaikai, vieno likimo vergai, visi turi vidinę laisvę ir protą, todėl visi gali moraliskai tobulėti. „Vergas yra žmogus, prigimtimi lygus kitiems žmonėms,— rašė Seneka,— vergo sieloje glūdi tie patys išdidumo, gar-bės, drąsumo, kilnumo pradai, kokie dovanoti ir kitoms žmogiškosioms būtybėms, nepaisant visuomeninės padėties“²⁶. Visi turi daryti gera, vadovautis tais pačiais savitarpio pagalbos, draugystės ir meilės princi-pais visų atžvilgiu.

Tačiau, nepaisant minėtų skirtumų, ir epikūrizmas, ir stoicizmas, kaip įžymiausias, įtakingiausias ir tarpusavyje kovojančios helenistinės epochos filosofinės mokyklos, propagavo to paties turinio moralę. Tai rodo, kad pastaroji, kaip individų visuomeninio įsitvirtinimo forma, tuo metu buvo būtina. Ir epikūrininkai, ir stoikai, pavertę etiką individualios

²³ Антология мировой философии, т. 1, ч. 1, стр. 489.

²⁴ Ten pat, p. 493.

²⁵ Древнеримские мыслители, Киев, 1958, стр. 76.

²⁶ Антология мировой философии, т. 1, ч. 1, стр. 508.

laisvės ieškojimo vergovės sąlygomis priemone, o moralinį gėrį — savo individualios laimės elementu, siekė užgrūdinti žmonių dvasią, kad šie, gyvendami nepastovioje, permainingoje ir priešiškoje žmogui aplinkoje, nesijaustų nelaimingi, nepultų į neviltį, nepasiduotų gyvenimo tuštybei ir banalumu, bet, priešingai, stebintų pasaulį savo moraliniu tobulumu ir rodytų jam neįkainojamą pavyzdį, kuris, gal būt, anksčiau ar vėliau patrauktų ir likusius žmones, ir, vadinasi, morališkai būtų pakeista visa visuomenė.

Kaip matome, antikios filosofai teorijos studijavimą laikė svarbiausiu žmogaus dorovinio auklėjimo momentu, o į pačią moralę jie žiūrėjo kaip į universalią socialinių prieštaravimų išsprendimo priemonę. Tačiau iš tikrųjų tokio vaidmens moralė nevaicino. Ji tik padėjo senovės graikams įsisąmoninti objektyvius jų visuomenės poreikius, įtvirtinti ir išlaikyti vergvaldinius santykius. Moralės principų tapimas filosofinių diskusijų objektu rodo, kad šie principai virto individui svertimais ir kad gyvenime jie buvo trypiami.

Antikinės visuomenės gamybinės jėgos buvo pasiekusios tokį išsivystymo lygį, kuris įgalino sukurti pridedamąjį produktą. Tačiau šis išsivystymo lygis dar neleido patenkinti visų žmonių poreikių. Žmonės galėjo gauti iš gamtos tik ribotą materialinių gėrybių kiekį. Minėta aplinkybė sąlygojo visuomenės viduje vykusių kovą dėl tų gėrybių įsigijimo. Ši kova ardė žmonių solidarumą, draugiškumą, gimdė disharmoniją ir neapykantą tarp individų, šeimų, socialinių grupių. Patirdamas nesėkmes, neteisybes, nuoskaudas, skriaudas, individas ėmė su nepasitikėjimu žiūrėti į viską, tame tarpe ir į kitus žmones. Todėl viešpatavo įtarumas, žmogaus priešiškumas žmogui, apgavystė, pavydas, veidmainiavimas, savanaudiškumas ir kitos visuomeniškai sąlygotos ydos.

Vystantis prekybai, vystėsi lupikavimas, vienu nualinimas, kitų iškilimas. Grobuoniškas, godus pinigams asmenybės tipas, kurį gimdė objektyvios sąlygos, buvo negailestingas silpnam, neturtingam. Į pinigus buvo keičiama moralinė žmonių gyvenimo sankloda. Neatsitiktinai antikinėje literatūroje pinigai traktuojami kaip blogis ir nelaimė²⁷. Praturtėjimą žmonės ėmė laikyti viso savo gyvenimo prasme bei laime. Individas visą laiką rūpinosi, kaip įsigyti vis naujų ir naujų grobių ir brangenybių — plėšiant, apgaudinėjant, pinant intrigas prieš kaimynus ir konkurentus. Kaip tik tuo laikotarpiu atsirado posakiai, žmogiškojo moralinio idealo požiūriu kritikuojantys esamus žmonių santykius bei

²⁷ Pavyzdžiui, aristokratų poetas Teognidas (VI a. pr. m. e.) viename eilėraštyje apgailestauja, kad dėl pinigų kilmingas vyras veda nekilmingą moterį, o moteris noriai teka už žemos kilmės vyro: „Visi gerbia tik pinigus“. (Эллинические поэты, М., 1963, стр. 305.).

elgesį: „Žmogus žmogui — vilkas“, „Pinigai nekvepia“, „Žmogus — tai pinigai“ ir kt.

Paprasti žmogiški santykiai negalėjo laisvai tarpti visuomenėje, kuri egzistavo ir vystėsi, remdamasi žmogaus pavergimu. Pati visuomeninių santykių prigimtis vertė vienus individus kurtis gerovę, nuskurdinant kitus individus, padaryti juos nelaimingus, išnaudojant ir pavergiant. Individualizmas, egoizmas, nežabotas savo ūkio plėtimas, turto ir valdžios siekimas — štai tie svertai, kurie buvo būdingi istoriniam procesui tuo laikotarpiu.

Prieštaravimas tarp to, kas siekta, ir to, kas yra, būdingas ne tik antikinės vergvaldinės visuomenės moralei. Jis neišnyksta ir vėlesniuose žmonijos vystymosi etapuose. Tik socialistinė visuomenė sukuria realias prielaidas minėtam prieštaravimui įveikti. Didelis vaidmuo šiame procese atitenka auklėjimui. Todėl tie visuomeninio moralinio auklėjimo klausimai, kurie jaudino senovės graikus prieš du su puse tūkstančio metų, yra aktualūs ir šiandien.